

Když sociologie potkala historii: Charles Tilly (1929–2008)*

V lednu tohoto roku měl Charles Tilly přijet do Washingtonu, aby přednesl přednášku o stále výrazněji se rýsujícím stěžejním tématu svých posledních knih – demokracii. Přednáška, která měla být zlatým hřebem celoročního programu Centra pro demokracii a občanskou společnost na georgetownské univerzitě, se však už bohužel neuskutečnila, zhoršující zdraví mu nedovolilo přicestovat. Tím mne běh událostí připravil o jedinou možnost Charlese Tillyho poznat osobně. Musím se proto omezit pouze na biografické minimum¹ a na portrét Tillyho autora, jaký vystupuje z jeho rozsáhlého a mimořádného odkazu.

Představit dílo tohoto fenomenálně plodného autora písíciho ovšem vždy s vytříbeným stylem, vtipem a nadprůměrnou srozumitelností je zde možné jen velmi povrchně. Zanechal po sobě přes 50 knih, 600 článků a několik desítek recenzí. V posledních 15 letech vydával více než jednu knihu ročně a od chvíle, kdy začal bojovat se smrtelnou nemocí, která ho v dubnu tohoto roku nakonec přemohla, se zdálo, že jeho tvůrčí tempo se dokonce ještě zrychluje. Letos zatím vyšly dvě jeho knihy a alespoň jedna další se objeví v době, kdy toto číslo SČ půjde do tisku. Taková produktivita je, dlužno podotknout, vedle obrovského talentu a píle i výsledkem příznivých sociálních a politických podmínek, kterým se před rokem 1989 těšil pouze Západ. Kromě období korejské války, kdy sloužil u amerického námořnictva, se Tilly mohl plně věnovat akademické dráze a neexistovaly zhoubné politické vlivy, které by jej odváděly od vědecké práce nebo mu v ní dokonce zcela bránily.

Charles H. Tilly se narodil v roce 1929 v malém městě Lombard blízko Chicaga. Vystudoval sociologii (nebo přesněji „sociální vztahy“, jak se tehdy pod Parsonsovým vlivem jmenoval studijní program představující kombinaci sociologie a blízkých oborů [Tilly, Stave 1998: 186]) na Harvardově univerzitě, nějaký čas strávil v Oxfordu a na univerzitě ve francouzském Angers, kde zkoumal archivní materiály pro svou disertaci. Po získání Ph.D. působil jako vědec a učitel na univerzitě státu Delaware, dále na Harvardu, v Torontu, na Michiganské univerzitě a konečně na dvou newyorských univerzitách, s nimiž je ztotožňován nejčastěji. Od roku 1984 to bylo na New School for Social Research a od roku 1996 na Kolumbijské univerzitě. Jak připomínají jeho přátelé a kolegové, sám považoval za štěstí, že nikdy nebyl vedoucím katedry nebo ředitelem ústavu a administrativa mu nebránila v tom, aby se plně věnoval produktivní vědecké práci (účast na poradách katedry během sedmi let na Michiganské univerzitě dle jednoho interneto-

* Tento text vznikl s podporou stipendia Fullbrightovy komise Praha, ME 659.

¹ Zájemce o podrobnější životopisné informace, některé Tillyho texty i texty o Tillym odkazují na webovou adresu www.ssrc.org/essays/tilly/resources a na autobiografický rozhovor Tilly, Stave [1998].

vého zdroje: jednou a pouze na dobu projednání jednoho bodu). Nic by ovšem nebylo nespravedlivější než si jej představovat jako akademického solipsistu hledícího si pouze svého bádání. Seznam komisí, výborů, seminářů a výzkumných center, kterých byl vedoucím nebo členem, je dlouhý a množství a kvalita práce, kterou v nich odvedl, mimořádné. Přímo legendární se stalo nasazení, s nímž se věnoval svým studentům a doktorandům. Krom toho byla pověstná neuvěřitelná ochota a rychlost, s jakou reagoval na početné žádosti kolegů a studentů o radu nebo dokonce o komentáře k jejich pokusům o články. Jeden z jeho bližších spolupracovníků v posledních letech Sydney Tarrow vzpomíná, že Tillyho komentáře ke svým částem společných textů dostával rychleji, než je byl schopen zrevidovat on sám. A to nebyl jediný, kdo měl takovou zkušenost.

Tillyho práce jsou na jedné straně v Česku zatím relativně neznámé (je velkou zásluhou Sociologického nakladatelství SLON, že v roce 2006 vyšel už aspoň první překlad jedné jeho novější práce – *Politika kolektivního násilí*), ale na straně druhé vliv jeho myšlení je patrný už dlouho a stále silněji. Na některé jeho charakteristické termíny, jako jsou „soupeření“ (*contention*) a „soupeřivá politika“ (*contentious politics*), si teprve zvykáme, ale půjde nám to jistě o to snáze, že k nám pronikají nejen s autorovými vlastními texty, ale také prostřednictvím obrovského množství pokračovatelů, kteří Tillyho slovník, metody a nápady přejali a dále rozvíjejí.

Tillyho myšlení a psaní se dá velmi orientačně rozložit do několika skupin. Všem je společné zaměření na sociologickou analýzu historických procesů nebo na její metodologii zcela v duchu výtky adresované nehistorickým verzím sociologie, kterou Tilly uzavřel svou první monografií vzniklou přepracováním disertace o povstání ve Vendée: „Sociologové se sami odřízli od bohatého dědictví, protože zapomněli na jednu samozřejmost: že všechna historie je minulé sociální jednání, všechny archivy jsou přeplněné nejnovějšími zprávami o tom, jak lidé jednali a jak jednají ještě i dnes“ [Tilly 1964: 342]. Tilly psal svou doktorskou disertaci na Harvardově univerzitě v 50. letech, tedy v době, kdy, jak zní standardní verze dějin americké sociologie té doby, dosáhl hegemonie parsonsovský funkcionalismus, který byl krom jiných neduhů – opět dle standardních výkladů – postižen také slepotou k historii a k významu času a prostoru pro sociální jednání. Hegemonie parsonsiánsství však nebyla naprostá, to by na Harvardu nemohl současně působit Pitirim Sorokin (jemuž Tilly dedikoval svou první monografií) a další kritikové tohoto směru. Tilly se vědomě rozhodl proti Parsonsovi a svou disertaci psal u dvou historicky vyškolených individualistů, kteří se snažili podvracet strukturní funkcionalismus zevnitř, přímo v jeho harvardské svatyni. George Caspar Homans napsal uznávanou studii o anglické vesnici ve 13. století a vedle sociologické teorie přednášel také středověké dějiny. Jeho transakcionalistické ohrazení proti makroskopickému funkcionalismu je dostatečně známo. Druhým vedoucím Tillyho disertace byl Barrington Moore, Jr., historik se sklonem k hledání teoretických vysvětlení, ale známý odporem k užívání *velké* teorie jakéhokoli druhu. Tillyho vlastní rukopis nese známky vlivu obou těchto

autorit. Z disertační práce vzniklá první Tillyho monografie (*The Vendée* 1964) o sociálních příčinách známého povstání ve Vendée během Francouzské revoluce se snažila nejen ukázat sociologům, že sociální procesy je nutné zkoumat v jejich diachronní dimenzi, ale také historikům, že sociologický přístup pracující s kvantitativními historickými daty umožňuje dospět k přesnějším odpovědím na některé obtížné otázky. Tilly odmítl tradiční vysvětlení, že ve Vendée šlo o povstání „rolníků“ proti silám revoluce motivované prostě tím, že se venkovské obyvatelstvo včetně šlechty a duchovenstva cítilo revolucí ohroženo. Namísto toho ukázal, že klíč k vysvětlení těchto událostí představuje proces urbanizace, který proti sobě postavil více a méně urbanizované sociální skupiny a lokality.

Výzkum násilného kolektivního chování, vznášení skupinových požadavků, neboli zkrátka „soupeřivé politiky“, tvoří hlavní a nejdelší linii Tillyho díla. Zájem o dějiny politického protestu a násilí ve Francii jej nikdy neopustil, ale postupně se záběr jeho analýz rozšiřoval i do jiných oblastí. Završení výzkumů francouzské látky tak přišlo již poměrně brzy, v polovině 80. let, publikací knihy *The Contentious French* (1986). Neméně brilantní je podobně důkladná analýza soupeřivé politiky v Británii představená v *Popular Contention in Great Britain, 1758–1834* (1995). Jiné práce mají dokonce celoevropský rozmach, jako třeba analýza revolucí v *European Revolutions, 1492–1992* (1993), která se věnuje vysvětlení 709 případů revolučních situací v celé Evropě v období dlouhém 500 let. Ke kolektivnímu protestu, tentokrát ve vztahu k povaze politických režimů, proti kterým je zaměřen, se Tilly nedávno vrátil v další knize, *Regimes and Repertoires* (2006). A jeho další důležitý příspěvek k porozumění soupeřivým událostem, dokumentovaným opět především na britském materiálu, teprve přichází s posmrtným vydáním práce *Contentious Performances* během letošního léta.

Organickou, nicméně pro své zaměření na téma, které je v současnosti mimořádně oblíbené, zvláště vydělitelnou součástí bádání o soupeřivé politice jsou početné a vlivné Tillyho práce o sociálních hnutích z posledních let. Patří k nim knihy psané ve spoluautorství se Sydney Tarrowem, a popřípadě i Dougem McAdamem, jako *Dynamics of Contention* (2001) nebo *Contentious Politics* (2006), a také již zmíněná jediná už i česky vydaná studie *The Politics of Collective Violence* (2003). Za zvláštní zmínku stojí Tillyho kniha *Social Movements, 1768–2004* (2004), kterou psal po dobu trvání chemoterapie a skutečně dopsal krátce po jejím skončení. Vznikly tak snad zatím nejkvalitnější dějiny sociálních hnutí, jaké jsou k dispozici.

Asi sotva by bylo možné očekávat, že by tak rozsáhlý vědecký korpus jako ten Tillyho mohl vzniknout bez silného hodnotového zaujetí, jen jako kariérový prostředek nebo akademický samoučel. Pokud se někde hodnotovost Tillyho bádání projevuje zcela zřetelně, pak je to určitě v jeho psaní na téma demokracie, kterému věnoval hodně času ke sklonku života. V posledních letech vznikla volná demokratická trilogie *Contention & Democracy in Europe, 1650–2000* (2004), *Trust and Rule* (2005) a *Democracy* (2007), jež významně obohatila literaturu o vývoji moderních demokracií z komparativně historického hlediska. Kupříkladu kniha

o důvěře a vládě je originálním a nikoli na snadný úspěch zaměřeným pokusem spojit dnes módní, ale stále dostatečně neprobádaná témata důvěry, sítí a vládnutí v historické analýze způsobů, jak v různé době a v různých politických systémech dochází nebo nedochází k propojení sítí důvěry se státními institucemi.

Odtud je už jen krůček k dalšímu velkému námětu Tillyho celoživotního vědeckého úsilí: státu a jeho historického vývoje. V roce 1975 se stal editorem a spoluautorem jednoho z posledních svazků (chvalně) proslulé řady *Studies in Political Development*, která sehrála důležitou roli ve vývoji americké komparativní politologie 60. a 70. let. Tento svazek, *The Formation of National States in Western Europe*, a zejména Tillyho příspěvky dodnes patří ke standardu soudobé literatury o státu. Šlo přitom o podnik, který v některých důležitých ohledech představoval riskantní rozchod s předešlými svazky téže řady. Ty byly zpravidla silně funkcionalistické a věnovaly velkou pozornost „rozvíjejícím se“ zemím jako Čína, Barma nebo Ghana. Naproti tomu Tillyho svazek se celý zaměřil na západní Evropu a přístup ke zkoumání státu, který rozvíjel, byl nezastřeně historický. Do středu pozornosti při vysvětlování vývoje státnosti v Evropě se dostaly především armáda (v této knize se objevuje slavný Tillyho bonmot „Válka vedla ke státům a státy vedly válku.“ [Tilly 1975: 42]) a výběr daní, sám Tilly analyzoval ještě navíc význam státního dohledu nad zásobováním. Do kategorie významnějších textů věnovaných státu patří i Tillyho velmi populární a supercitovaný článek přinášející vyhraněnější formulaci toho, co o vztahu státu a války řekl ve svých monografiích – „Vedení válek a budování státu jako organizovaný zločin“ [Tilly 1985]. V něm, zopakujme aspoň známou hlavní tezi, přirovnává stát k vyděračské tlupě a tvrdí, že stát se prosazuje díky určité sebenaplňující se logice: svou existencí vytváří pro společnost hrozby, které by jinak vůbec neexistovaly, ale když už existují, jsou tak vážné, že ji před nimi ochrání pouze ještě silnější stát.

Další mezník Tillyho psaní o státu vyšel v prvním popřelomovém roce 1990. V knize *Coercion, Capital, and European States, AD 990–1990* (1990), možná jeho vůbec nejznámější, hledá vysvětlení pro vznik státu tentokrát v celé, nejen západní Evropě. Jak známo, Tilly zde klade otázku, proč právě národní stát, jako určitá specifická, a nikoli nutná ani univerzální forma státu, v evropském vývoji zcela zvítězil nad alternativami – impérií a federacemi měst. Odpověď přináší rozbor logiky akumulace kapitálu a donucovací moci a jejich interakcí, který také umožnil formulovat tři ideálně-typické trajektorie vývoje evropské státnosti: *kapitálově intenzivní* v městských státech a jejich federacích, *donucováním intenzivní* ve velkých zemích střední a východní Evropy (Rusko, Prusko) a konečně smíšený a nejuspěšnější modus *kapitalizovaného donucení*, který se prosadil ve Francii a Anglii.

Ve výkladech vývoje státu jsou stále přítomná města, buď jako nakonec slabší alternativa, nebo jako důležitý prvek v celkové souhře politických sil, které utvářejí moderní státnost. Ne náhodou, protože sociologie města byla dalším

významným polem Tillyho vědeckého zájmu, kterému se věnoval především v raných letech. Klíčové místo urbanizace v jeho analýze Vendée už bylo zmíněno. Mladistvou raritou mezi jeho pracemi je studie etnického složení, migrace a suburbanizace ve městě Wilmington, kde působil jako učitel na Delawareské univerzitě (*Race and residence in Wilmington, Delaware* 1965, s Wagnerem D. Jacksonem a Barry Kayem). Zmínku si zaslouží také editovaná čítanka textů z urbánní sociologie *An Urban World* (1974). A potvrzením jeho dlouhodobého a hlubokého zájmu o historickou roli měst v politickém vývoji Evropy je spolueditovaná kniha *Cities and the Rise of States in Europe, A.D. 1000 to 1800* (1994 s Wimem P. Blockmansem), která je kolektivním pokusem dále sledovat již v monografii o vzniku evropských států načrtnutou „dialektiku“ města a státu, kapitálu a donucení v různých částech Evropy.

Další kategorií, do níž se dají umístit některé Tillyho práce, které si zaslouží zmínku, je metodologie a epistemologie historicko-sociologického komparativního výzkumu. Opět spíše curiosem je raná metodologická příručka pro analýzu kolektivních násilných událostí *Measuring Political Upheaval* (1965, společně s Jamesem Rulem), která na svých necelých 100 stránkách přináší brilantní shrnutí dosavadního stavu bádání, vyvíjí původní nástroj pro kódování případů kolektivního násilí a aplikuje jej na neúspěšný pokus o převrat zorganizovaný protosocialistickou Společností ročních období v Paříži v roce 1839. Protože Tilly naprostou většinou svého díla zasahoval současně do disciplín historie i sociologie, nepřekvapuje, že věnoval explicitní pozornost vyjasnění jejich vzájemných vztahů a poznávacích možností historické sociologie. Sem patří expertní zpráva o potřebě a možných způsobech „zespolečenskoveděčtění“ historie *History as Social Science* (1971, editováno s Davidem S. Landesem), sborník metodologických, teoretických i empirických textů *As Sociology Meets History* (1981) a především pozoruhodný pokus o přehled a zhodnocení hlavních výkonů na poli komparativní historické sociologie *Big Structures, Large Processes, Huge Comparisons* (1984). V posledních letech Tilly publikoval pár dalších prací na pomezí epistemologie a sociohistorické analýzy, jako třeba knihu *Stories, Identities, and Political Change* (2002), v níž se s velkou odvahou pouští do teoretizování o tom, jak lze analyzovat příběhy a jimi vyjádřené identity, jak identity, příběhy a kolektivní konverze zapadají do historických makroudálostí a jak to vše lze přiměřeně povypřávit i vysvětlit. Dochází přitom ke zjištění, že žádný příběh neposkytuje dobré vysvětlení, protože z něj nutně vypadávají mnohé pro důslednost vysvětlení podstatné faktory a příčinné souvislosti. Přesto jsou příběhy zachráněny a rehabilitovány v podobě tzv. lepších příběhů – takových, které mohou vyprávět pouze ti, kdo znají plnější kauzální souvislosti líčených událostí, předně tedy jistě sociální vědci, ale chtějí své znalosti zjednodušit a zkondenzovat do příběhu, aby byli srozumitelní pro jiné než specializované publikum. K tématu vysvětlení a jeho souvislosti s vyprávěním příběhů se Tilly vrátil z jiného úhlu pohledu ještě jednou v knize nazvané jednoduše *Proč? (Why?)* (2006). V ní je věnován prostor zkoumání hlavních možných způsobů udávání důvodů pro to, co se stalo nebo děje.

Jsou rozlišena zdůvodnění pomocí konvencí, běžných vyprávění, kodifikovaných pravidel a technických kauzálních výkladů. I zde se ukazuje lepší, tj. znalostí kauzálních vazeb poučené, vyprávění být tím pro širší společenskou komunikaci nejvhodnějším způsobem odpovídání na otázku „proč?“.

Zřetelným rysem těchto epistemologických prací je něco, co jako by prozrazovalo vliv dávného Tillyho učitele Homanse: transakcionální perspektiva a relační realismus, upřednostňované před systémovými nebo individualistickými výklady lidského sociálního jednání. Ani studie o důvodech však ještě nebyla Tillyho posledním slovem o metodologii: v květnu vyšla nová kniha *Explaining Social Processes*, která je shrnutím jeho nedávných úvah na téma vysvětlení různých typů sociálních událostí.

Kdybychom už teď byli u úplného konce našeho výčtu, jeho tématem by asi nemohl být Charles Tilly. Šíře jeho záběru a všestrannost jeho zájmů vyžaduje přidat poslední kategorii „další, různé“. V knize *Work Under Capitalism* (1998, se synem Chrisem Tillym) analyzoval nerovnosti související s prací, mechanismy výběru, postupu nebo naopak blokování postupu pracovníků, vztah práce k jiným sférám života a samozřejmě také soupeřivé kolektivní jednání v oblasti práce. V tomtéž roce vyšla také kniha *Durable Inequality* (1998), která se zabývá v nemarxistickém duchu marxistickým tématem sociálních, nebo jak Tilly říká raději, kategorických nerovností. Analyticky mimořádně brilantní je rozbor fungování dvou mechanismů tvorby nerovností – vykořisťování a hromadění příležitostí. Na něj navázal v další studii, která z hlediska relačního přístupu zkoumá dnes tak populární a aktuální témata hranic, politické identity a občanství, *Identities, Boundaries, and Social Ties* (2006). Konečně v tomto roce vyšla knížka *Credit and Blame* (2008), která na příkladech sahajících od Rodiona Raskolnikova až po Česko-německou deklaraci zkoumá způsoby, jimiž lidé – neboť jinak dle Tillyho ani nemohou – neustále přičítají zásluhy nebo naopak vinu za různá jednání sobě, druhým lidem nebo lidským kolektivům.

Obrovské dílo, mimořádná osobnost. Charles Tilly na neuvěřitelně rozsáhlém historickém materiálu, zahrnujícím stejně tak Anjou, jako Venezuelu, Chammurapiho jako J. A. Komenského, Ludvíka XIV. s Colbertem jako Marxe s Engelsem, loupeživé rytíře evropského středověku jako bin Ládina a spol., předrevoluční *cahiers de doléances* jako sovětské studie o historii mezinárodního dělnického hnutí, ukazuje, že zdánlivě nemožné je přece jen možné: závratnému množství historických sociálních faktů lze vtisknout jednotu a přehlednost, přenést je ze stavu chaotického roztříštění do řádu poznatelnosti. Výkon tohoto kalibru je neobyčejný nejen pro kvalitu a rozsah odvedené vědecké práce, ale také a neméně pro inspiraci a motivaci, již dal a nadále bude dávat sociálním vědcům a vědkyním, kteří se s ním setkají. A takových bude v dalších letech mnoho, protože Tillyho vlivu nebude snadné ani moudré se vyhýbat.

Marek Skovajsa

Literatura

- Tilly, Charles. 1964. *The Vendée*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Tilly, Charles. 1975. „Reflections on the History of European State-Making.“ Pp. 3–83 in *The Formation of National States in Western Europe*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Tilly, Charles. 1985. „War Making and State Making as Organized Crime.“ Pp. 169–191 in Peter Evans, Dietrich Rueschemeyer, Theda Skocpol (eds.). *Bringing the State Back In*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tilly, Charles, Bruce M. Stave. 1998. „A Conversation with Charles Tilly: Urban History and Urban Sociology.“ *Journal of Urban History* 24 (2): 184–225.